

**ОСОБИ, УПОВНОВАЖЕНІ ЗАКОНОМ НА ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ
У СФЕРІ СПАДКУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

У статті здійснено науково-практичний аналіз норм сучасного законодавства України у сфері спадкування щодо повноважень осіб, уповноважених законом на вчинення нотаріальних дій в Україні. Здійснено класифікацію суб'єктів, уповноважених законом на вчинення нотаріальних дій у сфері спадкування. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері спадкування.

Ключові слова: *спадкування, спадкове право, нотаріальне право, нотаріус, нотаріальна дія.*

В статье осуществлен научно-практический анализ норм современного законодательства Украины в сфере наследования уполномоченных законом лиц на совершение нотариальных действий в Украине. Осуществлена классификация субъектов, уполномоченных законом на совершение нотариальных действий в сфере наследования. Вносятся предложения по совершенствованию законодательства Украины в сфере наследования.

Ключевые слова: *наследование, наследственное право, нотариальное право, нотариус, нотариальное действие.*

The article deals with the scientific and practical analysis of the norms of modern Ukrainian legislation in the area of inheritance in the powers of persons authorized by law to commit notarial processing in Ukraine. The classification of subjects authorized by law for the commission of notarial acts in the sphere of inheritance is carried out. Proposals on improving the legislation of Ukraine in the field of inheritance are being introduced.

Key words: *inheritance, inheritance law, notarization, notary, notarial processing.*

Вступ. Спадкове право є одним із найдавніших інститутів права, який був та залишається актуальним із позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується прав та інтересів майже кожної фізичної особи. У світі, а також і в Україні процес оформлення прав на спадщину є багатостадійним та довготривалим. Відповідно до законодавства України вчинення дій щодо оформлення прав на спадщину та видачі свідоцтва про право на спадщину віднесено до повноважень нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування та посадових осіб консульських установ. Разом із тим, здійснивши комплексний аналіз спадкового законодавства України, дійдемо висновку, що його норми в частині наділення повноважень, наприклад, посадових осіб органів місцевого самоврядування стосовно видачі свідоцтва про спадщину мають дискусійний характер та потребують дослідження на науковому рівні, а на рівні нормативних-правових актів – внесення відповідних змін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є науково-практичний аналіз норм законодавства України у сфері спадкування в частині здійснення повноважень нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування та посадових осіб консульських установ вести спадкові справи та видавати відповідні нотаріальні акти – свідоцтва про право на спадщину тощо.

Ступінь розробленості проблеми. Проблеми, які виникають під час вчинення нотаріальних процесуальних дій у сфері спадкування, з найдавніших часів і до сьогодні є предметом дослідження вчених, науковців, юристів, суддів, а також інших зацікавлених осіб. Кількість опублікованих наукових робіт (за останні двадцять років) є значною. Пропонуємо їх класифікувати

на декілька груп, в основу яких покласти принцип належності до тієї чи іншої галузі права. Так, наприклад, через призму норм міжнародного приватного права, які можуть бути застосовані нотаріусом для регулювання спадкових відносин, тема досліджувалася О. Бичківським, В. Кисілем, О. Кармазою, О. Криштопою, М. Михайлів, А. Степанюк, Є. Фурсою, О. Церковною та ін.; через призму норм цивільного права – М. Долинською, Ю. Заїкою, О. Печеним, З. Ромовською, І. Спасибо-Фатєєвою, Є. Харитоновим, Р. Шишкою та ін., через призму цивільного процесу – Л. Козловською та ін., через призму корпоративного права – О. Кібенко, У. Яримович, С. Рабовською та ін., через призму нотаріального процесу – М. Бондарєвою, М. Дякович, О. Гріненко, Т. Федоренко, С. Фурсою та ін. Попри це, доктриною не вироблено єдиних засад та підходів щодо поняття, змісту та сутності, наприклад, спадкового процесу, крім того, ряд піднятих у наукових роботах проблем мають дискусійний характер, зокрема, щодо повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування вчиняти дії у сфері спадкування тощо.

Результати дослідження. В Україні спадкові відносини регулюються матеріальними та процесуальними нормами законодавства України, які за формою закріплення можливо об'єднати у дві групи, як-от: внутрішньодержавні нормативно-правові акти; міжнародні конвенції та міжнародні договори. Так, до першої групи відносяться Конституція України, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, закони України «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», а також інші нормативно-правові акти України (наприклад, накази Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування»). До другої групи відносяться багатосторонні та двосторонні міжнародні договори України, як-от: Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів (м. Базель, 1972 р.), Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів (м. Гаага, 1961 р.), Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (м. Мінськ, 1993 р.), а також ряд двосторонніх міжнародних договорів про правові відносини та правову допомогу у цивільних справах, які Україна уклала з іноземними державами (з В'єтнамом (2000 р.), Македонією (2000 р.), Чехією (2001 р.), Грецією (2002 р.) тощо) [1].

Відповідно до норм Цивільного кодексу України та Закону України «Про нотаріат» вчинення нотаріальних дій, а саме, видача свідоцтва про право на спадщину, вжиття заходів з охорони спадкового майна в Україні покладається на державних та приватних нотаріусів, а в населених пунктах, де немає нотаріусів, – на уповноважених на це посадових осіб органів місцевого самоврядування. Разом із тим вчинення цих нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених законом України, – на дипломатичні представництва України (статті 1, 34, 37 та 38 Закону України «Про нотаріат»). Отже, законом України встановлено виключний перелік суб'єктів, які вчиняють нотаріальні дії у сфері спадкування на території України та за її межами в консульських установах чи дипломатичних представництвах України.

Принагідно зазначимо, що в Україні до 2008 року тільки державні нотаріуси мали право вести спадкові справи (вчиняти нотаріальні дії у сфері спадкування), що на практиці породжувало ряд проблем, зокрема щодо дотримання строків подачі заяви про відкриття спадщини тощо. Імперативний припис Закону України «Про нотаріат» стосовно вчинення нотаріальних дій із видачі свідоцтва про право на спадщину лише державними та приватними нотаріусами втратив свою дію у зв'язку з набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань спадкування», за яким з 1 січня 2016 р. змінився порядок оформлення прав на спадщину, а саме в сільських населених пунктах уповноваженим посадовим особам органу місцевого самоврядування надано право видавати свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя.

Узагальнивши норми Закону України «Про нотаріат», а також норми Цивільного кодексу України у сфері спадкування, дійдемо висновку, що за місцем вчинення нотаріальних дій у сфері спадкування особи, уповноважені законом України на вчинення нотаріальних дій, поділяються на дві групи: особи, уповноважені законом на вчинення нотаріальних дій на території України (нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування); особи, уповноважені законом на вчинення нотаріальних дій за кордоном (посадові особи консульських установ чи дипломатичних представництвах України). Ми підтримуємо дослідників, які цих осіб у нотаріальному процесі відносять до обов'язкових суб'єктів нотаріальних процесуальних відносин [2; 3; 4].

Звертаємо увагу, що більшість громадян у світі загалом і в Україні зокрема є чи були учасниками спадкових відносин. Кожна спадкова справа, відкрита, наприклад, нотаріусом в Україні,

має свої особливості, які обумовлені характером та змістом спадковий відносин тощо. Процесуальні дії щодо оформлення прав на спадщину відбуваються в порядку та в спосіб, встановлені статтями 66-69 Закону України «Про нотаріат», а також главою 89 Цивільного кодексу України, що відповідає статті 19 Конституції України. Разом із тим прийняття спадщини, а також оформлення прав на спадщину мають часові межі, встановлені законом (тривають місяцями чи роками).

Згідно зі статтею 1218 Цивільного кодексу України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкоємцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок смерті, крім тих, які зазначені в статті 1219 цього Кодексу. Так, наприклад, до складу спадщини може входити право на участь у товаристві, право на нерухоме майно, право на цінні папери тощо.

Законом України «Про нотаріат» передбачено, що ведення спадкових справ в Україні належить до компетенції осіб, уповноважених законом на вчинення нотаріальних дій, які повинні мати повну вищу юридичну освіту та встановлений законом досвід у сфері застосування норм права. Саме тому серед вимог, які висуваються до нотаріусів, є вимога про повну вищу юридичну освіту, стаж роботи у сфері права не менш як шість років, із них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки (стаття 3 Закону України «Про нотаріат»). Разом із тим, використавши порівняльно-правовий метод, дійдемо висновку, що вимоги, які передбачені цим Законом для посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії щодо видачі свідоцтва про право на спадщину, є дискусійними. На це також вказується науковцями [5, с. 65].

Відповідно до статті 37 Закону України «Про нотаріат» дії щодо видачі свідоцтва про право на спадщину вчиняють уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи в галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування в державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують у системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права в порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

Тобто, зважаючи на припис статті 5 Закону України «Про вищу освіту», особа може мати початковий рівень вищої освіти, перший (бакалаврський) рівень, другий (магістерський) рівень тощо. Таким чином, рівень та ступінь (молодший бакалавр, бакалавр, магістр тощо) вищої освіти осіб, які уповноважуються на вчинення зазначених вище нотаріальних дій, може бути нижчим від ступеня освіти нотаріусів. На нашу думку, вимога до рівня та ступеня освіти цих осіб повинна відповідати вимогам, які висуваються до нотаріусів, оскільки ведення спадкових справ відбувається за досить складною юридичною процедурою та потребує спеціальних знань, вмінь та навичок.

Не вступаючи в дискусію щодо якості викладення змісту норм у Законі (йдеться про «завершення (? – Авт.) навчання»), зазначимо, що відповідно до статті 37 Закону України «Про нотаріат» уповноважені особи органів місцевого самоврядування повинні «скласти іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України».

Відтак на виконання вимог цієї статті Міністерством юстиції України 25 червня 2015 року прийнято Наказ № 1075/5 «Про затвердження Порядку проведення іспиту комісією з питань складення іспиту із спадкового права посадовими особами органів місцевого самоврядування, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій». Натомість порівняльно-правовий аналіз норм Закону України «Про нотаріат» та цього Наказу засвідчив, що положення останнього не відповідають нормам статті 37 Закону України «Про нотаріат», оскільки не передбачають видачу або відмову у видачі Міністерством юстиції України уповноваженій посадовій особі свідоцтва про право на вчинення нотаріальних дій щодо оформлення спадкових прав. Відтак абзац 4 пункту 6, а також абзац 3 пункту 46 Наказу суперечать нормативно-правовому акту вищої юридичної сили (Закону) та можуть бути визнані судом нечинними. На наше думку, позицію Мініюсту доцільно підтримати шляхом внесення змін до Закону України «Про нотаріат».

Підтримуючи ідею «спрощення» процедури спадкування, зокрема через розширення кола обов'язкових суб'єктів вчинення нотаріальних дій, зазначимо, що такі «кроки» законотворюців позитивно сприймаються суспільством, однак реалізація норм законодавства у сфері спадкування на практиці має перепони, на які нами вже вказувалося [6]. Не повторюючи наведені в попередній статті вади Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань спадкування», зазначимо, що станом на травень 2018 року зміни в чинне законодавство України не внесено. Відтак, наприклад, залишається відкритим питання щодо

законності ведення спадкових справ з іноземним елементом посадовими особами органів місцевого самоврядування щодо розкриття змісту правової категорії «уповноважена посадова особа органу місцевого самоврядування» (ким та в який спосіб вона уповноважена?), щодо надання прав такій особі вносити зміни до свідоцтва про право на спадщину (зміни до частини першої статті 1300 Цивільного кодексу України) та неможливості (!?) видачі цієї особою нового свідоцтва про право на спадщину, щодо оплати їхніх нотаріальних дій, щодо відповідальності уповноважених посадових осіб органів місцевого самоврядування тощо.

Цією статтею ми звертаємо увагу всіх зацікавлених осіб на інші прогалини, які існують у законодавстві щодо вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування у сфері спадкування, сподіваємося, що суб'єкти законодавчої ініціативи врахують їх під час підготовки відповідних проектів законів.

Так, наприклад, статтею 25 Закону України «Про нотаріат» встановлено вимоги до робочого місця приватного нотаріуса, зокрема, робоче місце (контора) має відповідати таким умовам: забезпечувати дотримання нотаріальної таємниці; бути захищеним від несанкціонованого проникнення; бути забезпеченим сейфом для зберігання печаток, штампів, металевую шафою для зберігання архіву нотаріуса тощо. Разом із тим вимоги до робочого місця відповідних посадових осіб органів місцевого самоврядування в Законі відсутні. На наше переконання, з метою захисту прав та інтересів спадкоємців, а також дотримання принципів нотаріальної таємниці та незалежності обов'язкових суб'єктів нотаріальних процесуальних відносин аналогічні вимоги мали б бути закріплені в цьому Законі.

Іншою проблемою вважаємо відсутність в Законі України «Про нотаріат» норм щодо порядку заміщення посадової особи органу місцевого самоврядування, а також підстав та порядку зупинення чи припинення її діяльності. Беручи до уваги вимоги пункту 2 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, зважаючи на норми розділу IV Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, зазначена пропозиція є актуальною, оскільки, наприклад, у випадку обрання посадової особи органу місцевого самоврядування на посаду, зайняття якої несумісне зі здійсненням нотаріальної діяльності, залишається не вирішеним питання щодо ведення спадкової справи іншою посадовою особою органу місцевого самоврядування.

Таким чином, ці та інші проблеми створюють серйозні перешкоди для оформлення права на спадщину в сільських населених пунктах, де немає нотаріусів. Крім того, як зазначалося вище, деякі норми підзаконних нормативно-правових актів у сфері спадкування можуть бути предметом розгляду в адміністративному суді.

Що стосується повноважень посадових осіб консульських установ щодо вчинення нотаріальних дій у сфері спадкування за межами України, а саме: життя заходів до охорони спадкового майна, видачі свідоцтва про право на спадщину тощо – вони визначені в Законі України «Про нотаріат», у Консульському статуті України та інших актах законодавства України, зокрема в Положенні про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженому наказом Міністерства закордонних справ України та Міністерства юстиції України від 27 грудня 2004 року № 142/5/310.

Разом із тим дискусійними та такими, що потребують додаткового дослідження, є норми Консульського статуту України, в якому не передбачено порядку оскарження дій консула, якщо він вчиняє нотаріальні дії загалом та у сфері спадкування зокрема.

Також зазначимо, що дослідження процесу удосконалення нотаріату в Україні може відбуватися через обговорення запровадження онлайн-системи запису до уповноважених осіб на вчинення нотаріальних дій, підготовки документів у справі електронним шляхом, тобто ведення електронної нотаріальної справи загалом та спадкової справи зокрема. Таким чином, перевагою нотаріату України в майбутньому може бути ведення нотаріальних дій в електронному режимі; надання нотаріусу права отримувати від органів державної влади та зацікавлених осіб необхідні документи в нотаріальній справі в електронному режимі тощо. Крім того, з метою забезпечення конфіденційної інформації щодо осіб, які звертаються до нотаріуса і щодо яких здійснюються нотаріальні дії, в нотаріальних конторах мають працювати спеціалісти, які слідкуватимуть за програмним забезпеченням та вирішуватимуть проблеми, які виникатимуть в електронному зв'язку.

Висновки. Системний аналіз положень Закону України «Про нотаріат», Цивільного кодексу України, а також інших нормативно-правових актів у сфері спадкування засвідчує наявність у ньому прогалин, які не можуть бути усунуті внаслідок застосування аналогії закону чи аналогії права (стаття 8 Цивільного кодексу України), чи шляхом прийняття підзаконних норма-

тивно-правових актів, а відтак деякі норми Закону України «Про нотаріат», Цивільного кодексу України не відповідають вимогам щодо якості закону в контексті верховенства права (стаття 8 Конституції України).

Беручи до уваги задекларований Україною європейський напрямок розвитку нотаріату, зважаючи на міжнародну практику у сфері забезпечення спадкових прав громадян, усвідомлюючи складність та багатоетапність спадкового процесу, пропонуємо вдосконалити порядок оформлення прав на спадщину в органах місцевого самоврядування в сільських населених пунктах, де немає нотаріусів.

Список використаних джерел:

1. Веб-портал Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>.
2. Бондарєва М. Нотаріальне процесуальне правовідношення: теоретичний аспект Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2010. Випуск. 83. С. 51.
3. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав у цивільному процесі: дисертація на здобуття доктора юридичних наук. Спеціалізація 12.00.03. К., 2013. С. 253.
4. Теорія нотаріального процесу: Науково-практичний посібник / За заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Алерта; Центр учбової літератури. 2012. 920 с.
5. Стрілько В.Ю. Нотаріальні правовідносини в сучасному міжнародному приватному праві України: дисертація на здобуття кандидата юридичних наук. Спеціалізація 12.00.03. К., 2017. 244 с.
6. Кармаза О.О. Особливості оформлення прав на спадщину в органах місцевого самоврядування: проблеми застосування норм закону. Право і суспільство. 2015. № 1. С. 75–80.